

Miejsca pamięci na terenie Gminy Nur

STRESZCZENIE

Na terenie Gminy Nur znajduje się szereg miejsc upamiętniających zdarzenia i postacie historyczne związane z tym terenem. Społeczność gminy zaangażowana jest w kultywowanie pamięci o tych zdarzeniach, faktach, osobach i przekazywaniu tej wiedzy kolejnym pokoleniom. Odbywa się to przez uczestnictwo w wydarzeniach i organizowanie uroczystości rocznicowych.

Słowa kluczowe: Nur, historia, miejsca pamięci, „Zawołani po imieniu”

Na terenie naszego powiatu, naszych gmin jest wiele miejsc, które upamiętniają konkretne wydarzenia z czasów zrywów, wojen światowych, istotnych dla lokalnych społeczności.

Takie miejsca znajdują się również na terenie gminy Nur, która na przestrzeni wieków była świadkiem wielu zdarzeń na trwałe zapisanych w pamięci mieszkańców. Chcielibyśmy przedstawić kilka takich miejsc, wskazując również kontekst historyczny, który każde takie miejsce objaśnia.

Krzyż pod Sztandarem

Przy wjeździe do Nura znajdują się krzyż i kamień poświęcone jednej z bitew powstania listopadowego, które jak wiemy wybuchło w nocy z 29 na 30 listopada 1830 r. Historycy są zgodni, że zryw niepodległościowy zainicjowany przez Sprzysiężenie Podchorążych miał charakter żywiołowy i chaotyczny. Brak należycie przygotowanych struktur organizacyjnych i odpowiednio wyszkolonych dowódców nie rokowały dobrze walce o powrót Polski na mapę Europy. Rozpoczęta 5 lutego 1831 r. wojna polsko-rosyjska toczyła się bez pomocy z zewnątrz – rządy większości państw europejskich postrzegały uczestników powstania jako zdrajców występujących przeciwko prawowitemu władcy. Przewaga militarna Rosji była wręcz miażdżąca, ale męstwo Polaków nie podlega żadnej dyskusji.

Wszyscy uczyliśmy się na lekcjach historii o bitwach pod Stoczkiem Łukowskim, pod Igania-
mi, pod Olszynką Grochowską, Dębem Wielkim oraz pod Ostrołęką. A tymczasem w okoli-
cach Nura 22 maja 1831 r. 5 Dywizja Piechoty i 2 Korpus Kawalerii pod dowództwem gen. To-
masza Łubińskiego starły się z 9 batalionami piechoty i 40 szwadronami jazdy dowodzonymi
przez feldmarszałka Iwana Dybicza i jego szefa sztabu gen. Karla Wilhelma von Tolla. Bitwa
toczyła się na polach rozciągających się mniej więcej od Tymianek-Moderek aż do Strękowa,
a nawet dalej aż po małą rzeczkę Pukawkę, będącą dopływem Bugu w okolicach Zuzeli, gdzie
zatrzymały się oddziały polskie. Spod Nura wojska uczestniczące w potyczce skierowały się
przez Czyżew i Zambrów na Ostrołękę, gdzie rozegrała się znana nam wszystkim bitwa pod
Ostrołęką.

Na pamiątkę tych wydarzeń mieszkańcy Nura, niedługo po bitwie, w pobliżu terenu potycz-
ki postawili drewniany krzyż, który zwykli nazywać „Krzyżem pod Sztandarem”. Obecnie to
miejsce to skrzyżowanie drogi wojewódzkiej nr 694 z ul. Łomżyńską, która prowadzi do szko-
ły. W roku 2021 to miejsce pamięci zostało całkowicie odnowione przez samorząd Gminy
Nur. Nowy „Krzyż pod Sztandarem” został ufundowany przez Martę i Sławomira Rybaków –
mieszkańców Nura. Obok ustawiony został pamiątkowy obelisk z napisem przypominającym
o stoczonyj na tej ziemi bitwie powstańczej. W uroczystej mszy świętej i poświęceniu tego
miejsca uczestniczyły władze Gminy Nur, przedstawiciele Starostwa Powiatowego w Ostrowi
Mazowieckiej i liczni mieszkańcy Nura i okolic.

Ryc. 1-2. „Krzyż pod Sztandarem”

„Zawołani po imieniu”

Przy kościele w Nurze znajduje się obelisk poświęcony Wacławowi Budziszewskiemu, który został zamordowany przez Niemców za ukrywanie Żydów. Gospodarstwo Henryka i Stanisławy Budziszewskich, rodziców Wacława, znajdowało się na skraju wsi Żebry-Laskowiec. Na początku 1943 roku u Budziszewskich szukała schronienia rodzina żydowska. Budziszewscy dali im schronienie, mimo że za pomoc Żydom w okupowanej Polsce groziła kara śmierci. Po około dwóch tygodniach gospodarstwo Budziszewskich zostało „odwiedzone” przez Gestapo. Prawdopodobnie ktoś doniósł na Budziszewskich. Odkryto kryjówkę Żydów. Wacław Budziszewski wziął całą odpowiedzialność na siebie i przyznał gestapowcom, że to on doprowadził Żydów bez wiedzy rodziców. Rodzina żydowska została wywieziona w nieznanne miejsce i zamordowana, natomiast Wacław Budziszewski został przez okupantów pognany do Nura, a wkrótce przewieziony do Białegostoku, skąd 23 lutego 1943 roku trafił do obozu koncentracyjnego Stutthof jako więzień numer 19988. Na karcie przyjęcia opisano popełnione przestępstwo jako „zakwaterowanie Żydów”. Wacław Budziszewski przeżył w obozie tylko 33 dni. Zmarł 1 kwietnia 1943 roku. Jego rodzice i bracia zostali skierowani do Królewca do niewolniczej pracy. Do kraju wrócili w 1945 roku.

Ryc. 3-6. Obelisk poświęcony Waławowi Budziszewskiemu

Projekt „Zawołani po imieniu”, zainicjowany przez wiceminister Kultury i Dziedzictwa Narodowego Magdalę Gawin, a realizowany przez Instytut Pileckiego, powstał z potrzeby zaznaczenia w przestrzeni publicznej miejsc związanych z pomordowanymi. Instytut Pileckiego stworzył spójny i czytelny sposób wizualnej identyfikacji miejsc pamięci. Materialnym symbolem upamiętnienia jest umieszczona na kamieniu tablica z inskrypcją w języku polskim i angielskim. Znajdujący się na nim kod QR odsyła do artykułu opisującego wydarzenia, które rozegrały się w danym miejscu. Kamień ten stanowi również trwały element krajobrazu.

Kamień poświęcony Waławowi Budziszewskiemu znajduje się przy kościele parafialnym w Nurze, a jego odsłonięcie w dniu 22 września 2019 r. zgromadziło władze i mieszkańców gminy Nur, poczty sztandarowe Szkoły Podstawowej im. Marii Konopnickiej w Nurze i ochotniczych straży pożarnych, przedstawiciele Starostwa Powiatowego w Ostrowi Mazowieckiej. Na uroczystość przybyła autorka pomysłu upamiętnienia wiceminister Magdalena Gawin. Była obecna również rodzina Waławo Budziszewskiego, w tym jego najmłodszy brat Konstanty, który podczas opisywanych wyżej wydarzeń miał dwa miesiące. Corocznie 24 marca, w Narodowy Dzień Pamięci Polaków ratujących Żydów pod okupacją niemiecką, liczne delegacje składają wiązanki i zapalają znicze.

Krzyż na Grodzi

W połowie drogi między Urzędem Gminy w Nurze a szkołą podstawową znajduje się krzyż, zwany „Krzyżem na Grodzi”. Z napisu na krzyżu wynika, że podczas powstania styczniowego został w tym miejscu rozstrzelany przez Rosjan Adam Szuster – polski patriota, który ostrzegł nurskich uczestników powstania przed aresztowaniami. Wiemy to z przekazów ustnych mieszkańców Nura. Nie udało się dotrzeć do innych informacji i dokumentów wyjaśniających to wydarzenie. Co roku, w rocznicę wybuchu powstania, przedstawiciele władz samorządowych, duchowieństwa, nauczyciele i młodzież szkolna oddają cześć bohaterowi składając kwiaty i zapalając znicze.

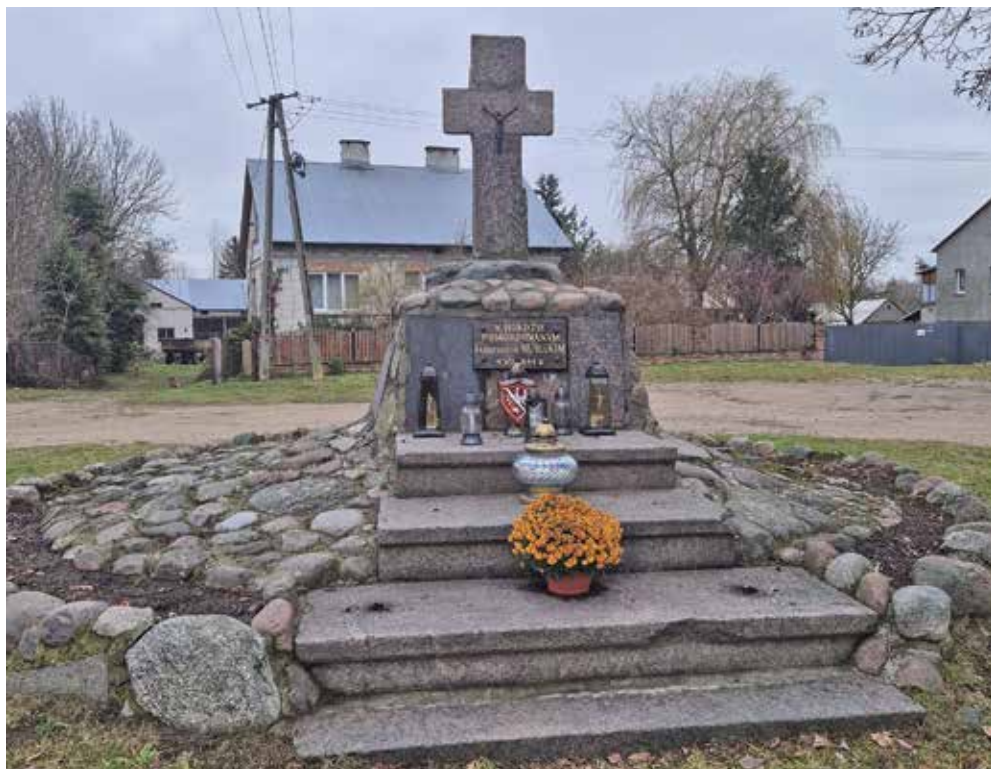
Ryc. 7-8. „Krzyż na Grodzi”

Pomnik pomordowanych w Nurze 4 sierpnia 1944 r.

W dniu 4 sierpnia 1944 r. Niemcy, w odwecie za przypadkową śmierć jednego z funkcjonariuszy gestapo, dokonali pacyfikacji ludności w miejscowościach Nur, Strękowo i Żebry-Laskowiec. Wsie podpalono z kilku stron. Do mieszkańców strzelano z broni automatycznej, a do schronów i ziemianek, które ludność przygotowała sobie na czas przechodzenia frontu, wrzucano granaty ręczne. Zginęło co najmniej 66 mieszkańców wymienionych miejscowości. Ocaleni tylko ci, którzy zdołali skryć się w lesie lub schronić po drugiej stronie Bugu. Po pacyfikacji Niemcy jeździli wozami i grabili pozostawione mienie. Pod osłoną nocy pozostali przy życiu mieszkańcy grzebali swoich bliskich, gdzie kto mógł. Dopiero po wkroczeniu wojsk sowieckich, czyli po 12 sierpnia 1944 r. ofiary w uroczystym kondukcie przeniesiono na cmentarz i pogrzebano. W latach siedemdziesiątych XX wieku na placu przy kościele w Nurze postawiono skromny krzyż otoczony drewnianym płotem. W latach dziewięćdziesiątych staraniem proboszcza ks. Tadeusza Śliwowskiego oraz pochodzącego z Nura ks. Cezarego Krawczyńskiego z fragmentów zburzonego przez Niemców kościoła i kamieni polnych zostało odnowione to miejsce pamięci. W tej chwili pomnik wymaga gruntownej przebudowy. Władze Gminy Nur podjęły działania, m.in. we współpracy z Instytutem Pamięi Narodowej Oddział w Białymstoku, aby odrestaurować to miejsce i godnie upamiętnić pomordowanych. Co roku w rocznicę wydarzeń odprawiana jest msza święta w kościele w Nurze, a następnie odbywa się nabożeństwo przy pomniku. Wymieniane są nazwiska osób pomordowanych. W uroczystości licznie uczestniczą mieszkańcy Nura i sąsiednich miejscowości, a także rodziny pomordowanych, które przybywają z całego kraju, aby uczcić pamięć swoich krewnych. Oprócz rocznicy wydarzeń znicze zapalane są w tym miejscu również przy okazji świąt narodowych i kościelnych. Pamięć o pomordowanych jest wiecznie żywa¹.

¹ Więcej o wydarzeniach 4 sierpnia 1944 roku można przeczytać w piśmie „Rocznik Ostrowski” nr 9, 2024 r.

Ryc. 9-11. Pomnik pomordowanych w Nurze 4 sierpnia 1944 roku

Pomnik Pomordowanych Romów w Nurze

Oprócz opisanych powyżej wydarzeń z 4 sierpnia 1944 r., w Nurze miała miejsce jeszcze jedna eksterminacja – Cyganów. Latem 1943 r. Niemcy zamordowali tabor cygański, stacjonujący w okolicy Tymianek-Moderek w sąsiedniej gminie Boguty-Pianki. Według zeznań zebranych w trakcie śledztwa ustalono, że w tej egzekucji zginęło około pięćdziesięciu obywateli polskiej narodowości romskiej, którzy zostali zapędzeni nad Bug, gdzie im kazano przepływać się na drugi brzeg. Gdy wszyscy byli w wodzie, zostali ostrzelani z karabinów maszynowych przez gestapowców. Nikt nie przeżył, a w pamięci żyjących świadków pozostał obraz dzieci płynących na pierzynch po Bugu.

Dnia 19 grudnia 2024 r. miała miejsce uroczystość odsłonięcia pomnika upamiętniającego ofiary narodowości romskiej. To wydarzenie było możliwe dzięki zaangażowaniu i determinacji Stowarzyszenia Romów w Polsce, które zrealizowało ten projekt ze środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach programu „Miejsca pamięci i trwale upamiętnienia w kraju”. W uroczystości uczestniczyły władze Gminy Nur, przedstawiciele stowarzyszeń mniejszości romskiej oraz przedstawicielka Oddziałowego Biura Upamiętniania Walk i Męczeństwa Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Białymstoku.

Ryc. 12. Pomnik Pomordowanych Romów w Nurze

Odsłonięcie pomnika w Nurze jest nie tylko aktem upamiętnienia przeszłości, ale również ważnym krokiem w kierunku budowania lepszej przyszłości opartej na wzajemnym szacunku i zrozumieniu.

Zuzela – miejsce urodzenia bł. Stefana kardynała Wyszyńskiego

Pisząc o miejscach pamięci nie zapominamy o Zuzeli, miejscu narodzin patrona powiatu ostrowskiego, bł. Stefana kardynała Wyszyńskiego.

13 listopada 1982 r. na plebanii w Zuzeli, kiedy proboszczem był ks. Eugeniusz Gołębiewski, powstało stowarzyszenie pod nazwą: „Społeczny Komitet Utworzenia Muzeum i Budowy Pomnika Księdza Kardynała Stefana Wyszyńskiego – Prymasa Polski w Zuzeli”. Inicjatorem powstania stowarzyszenia i pierwszym prezesem został dr med. Stanisław Dąbkowski, urodzony w Ołtarzach Gołaczach, a w drugiej kadencji prof. dr hab. Maria J. Radomska – rektor SGGW. Skarbnikami byli – Stanisław Burakowski, potem Regina Pruszyńska, sekretarzem – Tadeusz Tarski, a później prof. dr hab. F. Kobryńczuk z SGGW – urodzony w Długich Grzymkach w gminie Cerań w powiecie sokołowskim.

W zebraniu założycielskim uczestniczyli również: Zbigniew Biernacki, architekci Jacek Cydzik i Lech Dunin, Ireneusz Cymerman z Godlewa Wielkiego, Jerzy Fijałkowski, Eugeniusz Jaźwiński, gen. Stanisław Karolkiewicz, Janina Konieczka, Tadeusz Krupiński, Marian Leszczyński, Antoni Lipski z Zuzeli, artysta rzeźbiarz Leon Machowski, Ryszard Marszałek, ks. Ryszard Niwiński ze Smolewa, Henryk Okulus, Krystyna Preisler, Zdzisław Pręgowski – obywatel Szwajcarii, Barbara Radejowska, Edmund Rutkowski z Zuzeli, prof. Andrzej Stelmachowski późniejszy pierwszy marszałek Senatu III RP, Bogdan Tomaszewski, ks. kan. Jan Tyszka – kolega prymasa z Andrzejewa, urodzeni w Bogutach-Piankach Kazimierz Uszyński – dyrektor Muzeum Rolnictwa w Ciechanowcu i jego brat ks. prałat Tadeusz Uszyński, rektor i proboszcz kościoła na Chłodnej w Warszawie Henryk Wróblewski i Wacław Zakrzewski z Zuzeli, Mieczysław Zawistowski ze Zgłeczewa, artysta plastyk Julian Żebrowski.

Efektorem prac stowarzyszenia był pomnik, który znajduje się przed kościołem. Pomnik odlany ze spiżu według projektu rzeźbiarza Leona Machowskiego, przedstawia prymasa jako Nauczyciela Narodu. 14 czerwca 1987 r. pomnik został poświęcony przez Jana Pawła II, a 22 listopada 1987 r. w Zuzeli odbyła się uroczystość jego odsłonięcia. Przewodniczył jej abp Bronisław Dąbrowski, przyjaciel i wieloletni współpracownik kardynała Wyszyńskiego.

Drugim elementem projektu było powstanie Muzeum, które mieści się naprzeciwko kościoła.

Drewniana tablica przed wejściem do muzeum informuje: „Szkoła powszechna w Zuzeli, gdzie w latach 1908-1910 pobierał nauki Sługa Boży ks. Stefan Kardynał Wyszyński, Prymas Tysiąclecia”.

W odbudowanym budynku można zobaczyć rekonstrukcję wnętrza domu, w którym dorastał Prymas Wyszyński, a także wystrój klasy szkoły, w której pobierał nauki. Do obejrzenia jest również zbiór zdjęć i literatury z tamtych lat.

W nawie głównej kościoła parafialnego umieszczono odrestaurowaną chrzcielnicę, przy której w 1901 r. został ochrzczony Stefan Wyszyński.

W latach 1992-1994 wybudowano dzwonnice z trzema dzwonami, które otrzymały imiona: Jana Pawła II (3500 kg), kard. Stefana Wyszyńskiego (1800 kg) i ks. Jerzego Popiełuszki (820 kg). Dzwonnice poświęcił w 1994 r. Prymas Polski kard. Józef Glemp.

W tym samym roku z inicjatywy parafian powstała też Grota Najświętszej Maryi Panny z Lourdes dla uczczenia 70. rocznicy święceń kapłańskich kardynała Wyszyńskiego. W 1997 r. wmurowano w nią kamień przywieziony z Groty w Lourdes.

O prymasie Wyszyńskim przypomina też kamienny obelisk z pamiątkową płytą dla uczczenia 100. rocznicy jego urodzin.

W 2021 roku prymas Stefan Wyszyński został ogłoszony błogosławionym, a kościół parafialny został podniesiony do godności sanktuarium.

Zuzela stała się miejscem odwiedzanym przez liczne pielgrzymki i wycieczki, a odwiedzających liczy się już w dziesiątkach tysięcy osób.

Od bieżącego roku uczniowie Szkoły Podstawowej im. Marii Konopnickiej w Nurze stali się opiekunami miejsc pamięci w Nurze, każda ze starszych klas jest odpowiedzialna za ich wygląd, posiada wiedzę i informuje jakie wydarzenie historyczne pomnik upamiętnia.

Bez znajomości przeszłości trudno zrozumieć współczesność głosi popularna maksyma, która w Nurze z pewnością jest realizowana w praktyce.

BIBLIOGRAFIA

Krzysztof Godlewski, *80 lat od pacyfikacji Nura, Strękowa i Żeber Laskowca*, [w:] „Rocznik Ostrowski” nr 9 z 2024 r.

Artur Hamryszczak, *Muzeum lat dziecięcych prymasa Stefana Kardynała Wyszyńskiego w Zuzeli* [w:] Archiwa, biblioteki i muzea kościelne, nr 114 z 2020 r, Lublin.

Franciszek Kobryńczuk, *Wspomnienia zamieszczone* [w:] „Gazeta Sokołowa”.

Janusz Wojsz, *Działania grupy gen. Tomasza Łubieńskiego podczas wyprawy na Gwardię*, [w:] Studia i Materiały do Historii Wojskowości, nr 15 z 1969 r.

„Zawołani po imieniu” folder na uroczystość upamiętnienia Wacława Budziszewskiego zamordowanego za pomoc okazaną Żydom w czasie okupacji niemieckiej.

Informacje ze strony internetowej: <https://parafiazuzela.pl/>